
*Даница Комненовић**
(Филозофски факултет, Универзитет у Београду)

**ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ МИНИЈАТУРЕ
ЧЕТВОРОЈЕВАНЂЕЉА БР. 648 НАРОДНЕ
БИБЛИОТЕКЕ СРБИЈЕ**

Апстракт: Четворојеванђеље *НБС 648* је пергаментни рукопис настао вероватно педесетих година XIV века. У оквиру кодекса сачувано је неколико сликаних украса, међу којима посебну пажњу привлачи једина сачувана минијатура на листу 170^v где је представљен ауторски портрет јеванђелисте Јована. Целостанична минијатура је рађена у складу са узусима савремене уметности у доба Српског царства, међутим њену специфичност представља упадљив зелени фон. Рад је посвећен управо тој минијатури, изналажењу сродних стилских и иконографских решења у оквиру српске средњовековне уметности.

Кључне речи: четворојеванђеље *НБС 648*, минијатура, јеванђелиста Јован, зелени фон

Четворојеванђеље бр. 648 из Народне библиотеке Србије у Београду (у даљем тексту *НБС 648*) је илуминирани рукопис настао вероватно педесетих година XIV века. Писан је на пергаменту српском редакцијом са правописним обележјима рашке нормиране школе. У оквиру кодекса налази се неколико орнамената, а до данас је сачувана само једна цело-странична минијатура на л. 170^v са портретом јеванђелисте Јована.

У савременој историографији прво помињање *НБС 648* датира у почетак протеклог столећа, када је филолог и академик Љубомир Стојановић у свом делу *Каталог Народне библиотеке у Београду* дао најосновније податке о Четворојеванђељу, тада обележеног инвентарним бројем 234.¹ Рукопис је датовао у другу половину XIV века и навео да се ту налази лик св. Јована.

Неколико деценија касније у *Опису ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, аутори дају темељнији приказ *НБС 648* посветивши се, пре свега, писму и језику на основу чијих особености су рукопис

* e-mail: danica.komnenovic@yahoo.com

¹ Љ. Стојановић, *Каталог Народне библиотеке у Београду. Књ. IV Рукописи и старе штампане књиге*, Београд 1903, 17.

Сл. 1 заставица, Четворојеванђеље бр. 648, Народна библиотека Србије, л. 1

Fig. 1 headpiece, *Tetraevangelion* No. 648, National Library of Serbia, fol. 1

прецизније датовали у шесту деценију XIV века.² Осим детаљне палеографске и правописне анализе посветили су пажњу и иконографском опису минијатуре са представом св. Јована Богослова, а поменути су и скоро сви орнаментални елементи.³

Протекле деценије рукопис *НБС 648* је у неколико наврата био представљан публици. Три изложбе организоване у Народној библиотеци Србије су у пратећим каталозима садржале основне податке о рукопису.⁴ У зборнику радова посвећеном византијском наслеђу и српској уметности Јадранка Проловић је, пишући о илуминацијама рукописа из средине XIV века, поменула и минијатуру из *НБС 648*, оценивши је као дело сликара просечних способности.⁵ Нешто опширнији приказ четворојеванђеља *НБС 648* нашао се у оквиру каталога који је пратио изложбу *Свет српске рукописне књиге (XII–XVII век)*, организоване у Галерији Српске академије наука и уметности у Београду 2016. године. Том приликом написана је је-

² Ј. Штавланин-Ђорђевић, М. Гроздановић-Пајић, Л. Цернић, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, књ. I, Београд 1986, 345–347.

³ Детаљном анализом рукописа приметили смо да је изостављен помен мотива на л. 202^v о чему ће бити више речи касније.

⁴ Заслугом Одељења за археографију Народне библиотеке Србије организоване су изложбе *«Расејаше реч међу народе нове»: 1150 година од мисије св. Кирила и Методија* (2013), *Пут књига 1914/1915–2015: судбина српских средњовековних рукописа Народне библиотеке несталих у Великом рату* (2015) и *Проучавање српске рукописне књиге: поводом пет и по деценија Одељења за археографију Народне библиотеке Србије* (2016), које су пратили каталози са основним информацијама о изложеним рукописима.

⁵ Ј. Проловић, *Илуминација српских рукописа из зрелог средњег века (1299–1371)*, у: *Византијско наслеђе и српска уметност II*, ур. Д. Поповић, Д. Војводић, Београд (2016), 337.

диница посвећена четворојеванђељу *НБС 648*, дати су основни подаци о рукопису и пружена је детаљнија иконографска анализа једине сачуване минијатуре јеванђелисте Јована.⁶

На основу наведеног могло би се закључити да је свеобухватнија анализа *НБС 648* у науци до данас у великој мери изостала, а посебно минијатуре која, чини се, није у довољној мери закупила пажњу историчара уметности. Управо наведена целостранична минијатура са ауторским портретом св. Јована Богослова биће тема овог рада.

Осим сведене анализе рукописа у досадашњем научном истраживању недовољно је позната и судбина овог кодекса. Наиме, *НБС 648* је био део рукописне збирке некадашње Народне библиотеке у Београду и чувао се, како је већ поменуто, под инвентарним бројем 234. У ком тренутку је рукопис постао саставни део фонда није познато, али је то свакако било пре 1903. године када је о њему писао Љ. Стојановића у оквиру већ наведеног каталога.

Међутим, наредне деценије се његово ‘‘ пребивалиште ’’ мења. Тешка и неизвесна времена која је донео Први светски рат одразила су се и на рукописну баштину чувану у Народној библиотеци у Београду. У намери да се заштите и сачувају, велики број средњовековних рукописа евакуисан је из престонице током 1914. и 1915. године. У тим околностима губи се траг неколико десетина рукописа из фонда Народне библиотеке, међу којима је и кодекс 234.⁷ Нажалост, није позната судбина изгубљених средњовековних рукописа током будућих пет деценија.⁸

Ипак, 1969. године део српског рукописног наслеђа је пронађен у Немачкој, у оквиру приватне колекције, а међу њима и кодекс 234. Убрзо су рукописи враћени у Београд и од тада су поново део рукописног фонда Народне библиотеке у Београду, а Четворојеванђеље 234 добија нову сигнатуру 648⁹, под којом се и данас чува.¹⁰

⁶ *Свет српске рукописне књиге (XII–XVII век)*, ур. Д. Оташевић, З. Ракић, И. Шпадијер, Београд (2016), 293–294, кат. бр. 25 (Ј. Станојловић).

⁷ Љ. Дурковић Јакшић, *Грађа о судбини српског културног и националног блага у Првом светском рату*, Археографски прилози 12 (1990) 299–311; Љ. Штављанин Ђорђевић, *Поговор*, у: Каталог Народне библиотеке у Београду IV Рукописи и старе штампане књиге. Саставио Љ. Стојановић, Фототипска издања књ. 3, Београд 1982, 6; Ј. Станојловић, *Судбина рукописних књига Народне библиотеке током Првог светског рата*. Пут књига 1914/1915–2015 (каталог), Београд 2015, 19–28 (са старијом литературом).

⁸ Та несрећна околност из 1915. године, на некин начин је сачувала рукопис од бомбардовања Народне библиотеке априла 1941. године, када је страдао (између осталог) целокупни рукописни фонд библиотеке.

⁹ Стара сигнатура 234 се још увек налази на првом листу овог рукописа, а видљив је и остатак екслибриса на предњој корици.

¹⁰ Заслугом професора и слависте Кристијана ван дер Берка рукописи из приватне колекције су препознати као део некадашњег фонда Народне библиотеке у Београду. Видевши их као такве, Ван ден Берк је о свему обавестио професора Дејана Медаковића, који је дошавши у Бохум верификовао рукописе на основу описа из каталога Љ. Стојановића. Захваљујући тадашњој влади Србије обезбеђена су средства за откуп књига од власника и заједно са Димитријем Богдановићем (тадашњим шефом

Рукопис *НБС 648* није сачуван у целини. Данас се састоји од 221 пергаментног листа (262x160мм) смештених у оригиналан повез начињен од дрвених корица пресвучених кожом. Кодекс је писан српском редакцијом са обележјима рашке нормиране школе. Садржи четири јеванђеља, испред којих су Теофилактови предговори, распоред читања и месецослов.¹¹

На почетку и крају кодекса као подставни листови били су налепљени пергаментни листови рукописног Октоиха из XIV века (са задње корице скинут и посебно издвојен, док је лист са предњег дела књиге изгубљен, те је остао само видљив траг слова идентичан оним са листа на крају кодекса).¹² О месту настанка и писару нема сачуваних података, али је на основу палеографских и ортографских особености рукопис датован у шесту деценију XIV века.¹³

Како смо већ навели, у оквиру рукописа *НБС 648* сачувано је неколико сликаних украса. Орнаментуку чине једна правоугаона заставица испуњена лозицом и лепезастим цветним мотивима на л. 1 (сл. 1), потом три декоративне траке изнад текста на л. 171, 212 и 217. Рађене црвеним мастилом, сличних су димензија и сачињене од низа линија, понекад удвојених или у облику латиничног слова С, које се смењују груписаним тачкама или зацртима. На л. 171 налази се и један већи флорални иницијал В (сл. 2), такође исписан црвеним мастилом, док је наслов на л. 73^v фланкиран преплетом у облику осмице, изведен плавом, а испуњен црвеном бојом. Поред тога, на маргини л. 202^v црним мастилом је нацртана рука која држи крст (сл. 3), о чему до данас није било речи.

Посебну пажњу у оквиру кодекса привлачи поменута, једина сачувана, целостранична минијатура (230x130мм) на листу 170^v са портретом јеванђелисте Јована (сл. 4). Претпоставља се да су у оквиру рукописа били и портрети светих Матеја, Марка и Луке, испред текстова њихових јеванђеља, чему у прилог сведоче трагови отргнутих листова (на почетку књиге и испред листова 76 и 117)¹⁴. Имајући увид у добро очувану минијатуру јеванђелисте Јована посебна пажња биће посвећена

археографског одељења Народне библиотеке), Дејан Медаковић је преузео рукописе и вратио их у Народну библиотеку Србије. О томе више код: Д. Медаковић, *Враћање српских средњовековних рукописа из Немачке*, Библиотекар 4 (1970) 309–311; Д. Медаковић, *Professor dr Christiaan Alphonsus van der Berk*, Археографски прилози 1, Београд (1979), 257–258; Штавланин-Ђорђевић, *Поговор*, 8; Станојловић, *Судбина рукописних књига*, 37–38.

¹¹ *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, 345.

¹² Пажњу на ову особеност нам је скренула мр Миланка Убипарип, којој се овом приликом захваљујемо. Наиме, листови Октоиха који су коришћени као подставни нису исписани српскословенским књижевним и богослужбеним језиком (присуство Ж и А), а највише су педесетак година старији од времена настанка кодекса. Како је повез рукописа из времена његовог настанка, можемо претпоставити да је радионица у којој је преписано ово Четворојеванђеље била на простору где је дошло до смене богослужбених језика и правописних традиција.

¹³ *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, 345.

¹⁴ Кодексу на неколико места недостатају листови – два листа из прве свешнице, цела 16. и део 17. св., средишњи део 18. св. и неколико последњих листова. В. детаљније: *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, 345.

Сл. 2 иницијал, *Четворојеванђеље бр. 648*, Народна библиотека Србије, л. 171

Fig.2 initial, *Tetraevangelion No. 648*, National Library of Serbia, fol. 171

Сл. 3 *Четворојеванђеље бр. 648*, Народна библиотека Србије, л. 202^v

Fig. 3 *Tetraevangelion No. 648*, National Library of Serbia, fol. 202^v

иконографској анализи, те изналажењу сродних стилских и иконографских решења у оквиру српских средњовековних илуминираних рукописа, као и икона, те монументалног сликарства са циљем евентуалног ближег одређивања времена и места настанка рукописа, односно скрипторијума, што би могло открити и могућег писара односно сликара наведеног рукописа.

Свети Јован Богослов је на минијатури представљен како седи на богато украшеној клупи без наслона, ногама ослоњеним на црвени супеданеум, док исписује књигу коју држи на коленима. Левом руком придржава кодекс, док десном записује почетне речи свог јеванђеља: *въ начѣло бѣ слово* и *сло[во]*. Испред јеванђелисте Јована налази се постоље са прибором за писање и отворен кодекс на коме су, такође, исписане почетне речи јеванђеља по Јовану: *въ начѣло бѣ слово* и *слово бѣ къ в(ѡ)ѳ* (Јн. 1:1). Златом је украшен подножник, а фрагменти позлате су видљиви на престолу и постољу испред светитеља. Јеванђелист је одевен у плави хитон и светли

Сл. 4 Јеванђелиста Јован, *Четворојеванђеље 648*, Народна библиотека Србије, л. 170^v

Fig. 4 St. John the Evangelist, *Tetraevangelion No. 648*, National Library of Serbia, fol. 170^v

Сл. 5 Јеванђелиста Матеј, *Четворојеванђеље попа Никодима*, Народна библиотека Бугарске „Св. Кирил и Методиј“, л. 17

Fig. 5 St. Matthew the Evangelist, *Tetraevangelion of Pope Nicodemus*, St. St. Cyril and Methodius National Library of Bulgaria, fol. 17

Сл. 6 Јеванђелиста Лука, (Музеј примењене уметности, инв. бр. 1350)

Fig. 6 St. Luke the Evangelist (Museum of Applied Art in Belgrade, 1350)

химатион са истакнутим зеленим наборима, а чини се, да је цео химатион био украшен позлатом. Златни нимб налази се око главе светог, а инкарнат је рађен окером, оплемењен ружичастим тоновима.

Позадину минијатуре затвара неразуђена архитектура, сведена на две тамно црвене грађевине завршене плавим крововима, прекривене и повезане црвеним велумом. Комплементарном зеленом бојом мајстор је испунио преостале делове позадине, уоквиривши минијатуру једноставном црвеном бордуром.

Минијатура четворојеванђеља *НБС 648* по својој организацији композиције, целином и детаљима, те иконографијом, као и црвеном раму у који је смештена, одговара узусима уметности династије Палеолога¹⁵. У питању је стилски правац који је обележио и српску уметност XIV века,¹⁶ најпре уочљив на примерима монументалног сликарства, који ће одјек имати и у сликарству минијатура.¹⁷

Управо наведени стил и одговара предложеном времену настанка рукописа.¹⁸ Наиме, како смо већ поменули, четворојеванђеље *НБС 648* се датује у период када је српска држава била на врхунцу своје моћи, када се краљ Стефан Урош IV Душан (1331/1346–1355) прогласио царем, а српску цркву уздигао на ниво патријаршије.¹⁹ Освајачком политиком краљ, потом цар Душан је проширио територију српске државе на рачун Византије, чиме је српској земљи припојена готово цела Македонија са Халкидиком, Епиром и Тесалијом.²⁰ Тада су многи значајни градови, попут Сера ушли у састав српске средњовековне државе, као и Света Гора - важан центар монашког и духовног живота.²¹ У ово време доћи ће и до све већег јачања моћи српске властеле, што ће имати одјека и када је реч о државној и политичкој сцени.²² Српске велможе ће своје високе и највише поло-

¹⁵ A. Grabar, *The Art of the Byzantine Empire*, New York 1967; C. Mango, *The art of the Byzantine Empire 312–1453: Sources and Documents*, New Jersey 1972; R. Cormack, *Byzantine art*, Oxford University Press, 2000; В. Н. Лазарев, *Историја византијског сликарства*, Београд 2004, 123–188.

¹⁶ В. Ј. Ђурић, *Византијске фреске у Југославији*, Београд 1974; Д. Војводић, *Српска уметност од почетка XIV столећа до пропасти државе Немањића*, у: *Византијско наслеђе и српска уметност II*, 271–297.

¹⁷ Ј. Максимовић, *Српска средњовековна минијатура*, Београд 1983, 40–43; З. Ракић, *Сликани украс српских рукописних књига од XII до XVII века*. Свет српске рукописне књиге (XII–XVII век), ур. Д. Оташевић, З. Ракић, И. Шпадијер, Београд (2016), 188–190; Проловић, *Илуминација српских рукописа из зрелог средњег века (1299–1371)*, 334–336.

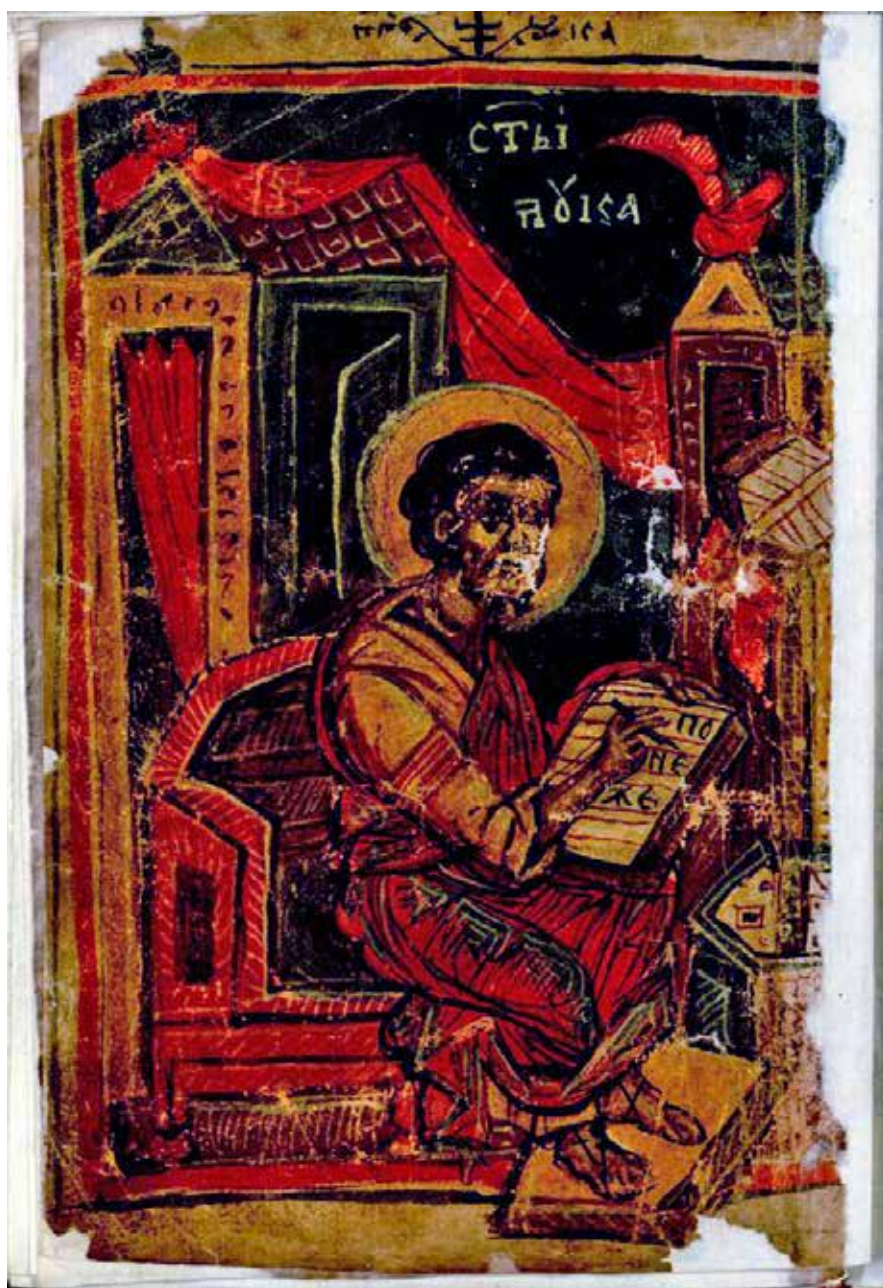
¹⁸ *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, 345.

¹⁹ Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан, краљ и цар 1331–1355*, Београд 2005, 149–177.

²⁰ Б. Ферјанчић, *Освајачка политика цара Душана*. Историја српског народа I, Београд 1981, 511–523.

²¹ Б. Крсмановић, Љ. Максимовић, *Византија у Србији – српска самосвојност и ромејски утицај*, у: *Византијско наслеђе и српска уметност II*, 52.

²² Ферјанчић, *Освајачка политика цара Душана*, 511–565; С. Марјановић-Душанић, Д. Војводић, *Образац и царства – идеја и слика власти у Србији (1299–1371)*, у: *Византијско наслеђе и српска уметност II*, 299–315.

Сл. 7 Јеванђелиста Лука, *Буршичко четворојеванђеље*, Народна библиотека Србије, л. 120^v

Fig. 7 St. Luke the Evangelist, *Tetraevangelion of Đuriš*, National Library of Serbia, fol. 120^v

жаје достићи за време Душановог наследника - цара Стефана Уроша V (1355–1371), када постају готово самостални владари у својим областима.²³ У овом периоду управо они постају главни покровитељи уметности, а њихова изразита киторска делатност огледа се у подизању манастира и цркава, које су опремали црквеним мобилијаром, богослужбеним предметима, иконама и рукописима.²⁴

Када је реч о целокупном сачуваном српском рукописном наслеђу из доба Царства, приметимо да је мањи број рукописа био украшен минијатурама, како јеванђелиста, тако и апостола и китора. Такође, узевши у разматрање пример јеванђелисте Јована из четворојеванђеља *НБС 648* можемо приметити да се и он у великој мери разликује од већине сачуваних примера са представама јеванђелиста²⁵, попут оних у *Романовом јеванђелистару* (*Chil. 9*), *Четворојеванђељу патријарха Саве* (*Chil. 13*), *Четворојеванђељима* из Руске националне библиотеке у Санкт Петербургу (*F.n.I. 100* и *F.n.I. 114*).²⁶ Начин на који су обрађени лик светитеља, архитектонске кулисе у позадини, те изразити колорит и надасве упечатљив зелени фон чине овај рукопис посебним и другачијим у односу на већину раскошно украшених рукописа од времена ширења и јачања Српске државе.

С тим у вези, навешћемо блиске и сличне примере српских средњовековних рукописа који по наведеним карактеристикама могу указати на утицаје који су настали директно или посредно на наш пример, или је пак рукопис *НБС 648* могло чинити узор по којем су други, млађи, рукописи настали.

Поменута зелена позадина, као изразита специфичност минијатуре из четворојеванђеља *НБС 648*, налази се у оквиру српског минијатурног сликарства једино још на минијатури *Јеванђеља писара Дабижива* (Архив ХАЗУ, III б 4) из треће деценије XIV века.²⁷ Наиме, у оквиру овог рукописа

²³ Р. Михалчић, *Крај српског царства*, Београд 2001; М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века*, Београд 2000.

²⁴ И. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле*, Београд 1994; Војводић, *Српска уметност од почетка XIV столећа до пропасти државе Немањића*, 296; С. Габелић, *Процват позног феудализма – задужбинарство српске властеле*, у: *Византијско наслеђе и српска уметност II*, 341–355 (са старијом литературом); Б. Вранешвић, *Изборно јеванђеље великог војводе Николе Стањевића*, Београд 2019.

²⁵ Од XIV века у српским рукописима почињу да се сликају ауторски портрети јеванђелиста према византијској традицији, в. Максимовић, *Српска средњовековна минијатура*, 40.

²⁶ М. Харисијадис, *Два српска четворојеванђеља из XIV века – у Лењинграду и Москви*, *Зограф* 4 (1972) 35–42; Д. Богдановић, В. Ј. Ђурић, Д. Медаковић, *Манастир Хиландар*, Београд 1978, 110; Максимовић, *Српска средњовековна минијатура*, 42–43, 102–108; Ј. Проловић, *Српски рукописи XIII и XIV века у Бечу и манастир Хиландар*, *Хиланарски зборник* 6 (1986) 163–269; Ј. Проловић, *Сликани украс рукописа од XII до XIV века*, *Манастир Хиландар*, Београд 1998, 309–318; Б. Тодич, *Два памятника сербской миниатюры XIV века в собраниях Санкт-Петербурга*. От Царьграда до Белого моря. Сборник статей по средневековому искусству в честь Э.С. Смирновой, Москва 2007, 541–556.

²⁷ Максимовић, *Српска средњовековна минијатура*, 99; Проловић, *Илумина-*

се налази недовршена минијатура са ауторским портретом јеванђелисте Јована, којом доминира зелени фон, а истом нијансом су обојени хитон јеванђелисте, књига и делови архитектуре. У науци се сматра да је ова минијатура настала вероватно у неком приморском скрипторијуму, где је присутно преплитање византијских и западњачких утицаја, међутим осим одабира две доминантне боје (зелене и црвене) не могу се наћи додатне сличности са минијатуром која је предмет нашег рада.²⁸

Будући да минијатура четворојеванђеља *НБС 648* одступа од сачуваних савремених уметничких токова минијатурног сликарства, а у циљу налажења сродних, по стилу и иконографији, српских средњовековних рукописа пажњу су привукла два млађа кодекса. У питању су рукописи који се датују у прву половину XV века, рађени на хартији (за разлику од нашег примера) и то су *Четворојеванђеље попа Никодима (НБКМ 41)*²⁹, које се чува у Бугарској народној библиотеци, док се један лист налази у Музеју примењене уметности у Београду и *Ђуришко четворојеванђеље*³⁰ из Народне библиотеке Србије у Београду (*НБС 7*). Осим минијатура, важно је напоменути да је садржај поменутих кодекса истоветан нашем рукопису из шесте деценије XIV века.

Четворојеванђеље попа Никодима (сл. 5), названо према писару, поред заставица и иницијала, било је украшено целостраничним минијатурама са портретима јеванђелиста, од којих се три још увек налазе у оквиру рукописа који се чува у Софији, а један лист, како је већ поменуто, са портретом светог Луке (сл. 6), део је збирке Музеја примењене уметности у Београду (инв. бр. 1350). Рукопис је према речима Б. Цонева донет са територије Македоније³¹, а датован је у другу четвртину XV века.³²

Четири минијатуре, које обухватају целу страницу, уоквирене су црвеном бордуром са флоралним мотивима на угловима. Портрети јеванђелиста приказани су на уобичајен начин како седе и пишу своје текстове. Аутори јеванђеља су на овим минијатурама, попут наше, смештени

ција српских рукописа из зрелог средњег века (1299–1371), 339.

²⁸ Зелени фон је присутан и на минијатури јеванђелисте Јована у оквиру Четворојеванђеља из Кутлумуша бр. 283, датован пре 1362. године (*The Treasures of Mount Athos 1*, Athens 1974, 460, сл. 347).

²⁹ Б. Цонев, *Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София*, София 1910, 37–38; М. Вълкова, *Лакираните минијатури в Никодимовото евангелие НБКМ 41*. Beati Possidentes. Юбилеен сборник, посветен на 60-годишнината на проф. д-р Боряна Христова, София 2012, 93–104; З. Јанц, *Минијатура јеванђелисте Луке из XVI века*, Зборник музеја примењене уметности 2 (1956) 110–111; Е. Мусакова, *Минијатурите на Никодимовото четириевангелие от XV век (НБКМ № 41)*. Българският петнадесети век. София 1993, 351–355.

³⁰ М. Харисијадис, *Минијатура јеванђелисте Луке у Ђуришком четворојеванђељу*, Библиотекар 3/4 (1965), 203–207; *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, 13–14; *Свет српске рукописне књиге (XI–XVII век)*, каталог, 321–323 (Ј. Станојловић).

³¹ Цонев, *Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София*, 38.

³² Мусакова, *Минијатурите на Никодимовото четириевангелие от XV век (НБКМ № 41)*, 355.

на окер клупе (Матеј и Лука са наслонима), ногама подигнутим на супеданеуме, док се у другом плану минијатура налазе различито решене едикуле са црвеним велумима. Заједничко портретима Матеја, Марка, Луке и Јована са представом јеванђелиста Јована из *НБС 648* јесте тамни инкарнат (овде оплемењен и белим рефлексима), затим позадина композиција са упадљивом архитектонском кулисом, и фоном урађеним у комбинацији плаве и зелене боје. Око глава јеванђелиста су златни нимбови. За разлику од осталих, једино је свети Јован представљен у присуству анђела - божанске Премудрости.

Ђуришко четворојеванђеље (сл. 7) је други сродан рукопис, датован у четврту деценију XV века. Чувано је у Ђуришком манастиру, у области Овчјег поља (данашња Северна Македонија), по којем је добило и назив у стручној литератури. У оквиру кодекса се чува једна целостранична минијатура - испред јеванђеља по Луки. Наиме, на листу 120^v приказан је портрет јеванђелисте Луке, а недостатак листова испред осталих јеванђеља може указати да су се ту налазили и портрети аутора - светих Матеја, Марка и Јована.

Нескладних пропорција, јеванђелиста Лука приказан је док исписује почетак текста свог јеванђеља. Он седи на клупи са наслоном, стопалима ослоњен на подножник, а испред њега су сталак са прибором за писање и пулт са књигом. У позадини су две грађевине, повезане црвеним велумом. Минијатуру Ђуришког четворојеванђеља одликује интензиван колорит са великим контрастима. Јеванђелиста, са златним нимбом око главе, одевен је у окер хитон и црвени химатион са плавим/зеленим акцентима. Инкарнат је тамно окер. Архитектонска кулиса осликана нијансама жуте, зелене и мрке боје и у комбинацији са плавом позадином доприноси утиску упадљивог контраста.

Уколико сагледамо минијатуре из поменути два рукописа Народне библиотеке у Београду (*Рс 648* и *Рс 7*) и оне из Никодимовог четворојеванђеља, по упадљивом колориту, тамнијем инкарнату, иконографији, те карактеристичним кулисама у позадини као јасном одликом уметности из времена владајуће династије Палеолога, а свакако и црвеном бордуrom око минијатура, притом имајући у виду да су рукописи по садржају исти, можемо закључити да су наведени рукописи, односно минијатуре, можда настале у неком од провинцијалних скрипторијума на територији Македоније, те да је могуће да је четворојеванђеље *НБС 648* имало утицаја на потоња два рукописа или да су рађени према истом предлошку.

Минијатурно сликарство као саставни део уметничке "сцене" једног времена, не можемо посматрати одвојено од савременог живописа. Монументално сликарство је у доба српског царства, како смо већ поменули, свој узор имало у уметности Палеолога, али са стилским различитостима. Током средишњих деценија XIV века у споменицима диљем српске државе паралелно настају класицистичко и експресионистичко сликарство, понекад и у оквиру једног споменика.³³ Минијатура са портретом

³³ Војводић, *Српска уметност од почетка XIV столећа до пропасти државе Немањића*, 293;

јеванђелисте Јована из *НБС 648* свакако одговара овим стилским обрасцима, а у прелиминарним истраживањима највише је сличности уочено са живописом Богородичине цркве у Матеичу (око 1350) и Богородичине цркве у Модришту (1360–1380). Међутим, детаљнија анализа превазишла би задате оквире овог скупа, па ћемо је извршити на другом месту.

Узимајући у обзир зелени фон који се сасвим ретко појављивао у сликарству минијатура, морамо поменути и нешто бројније примере у оквиру српског иконописа.³⁴ Ту спада представа *Плач Богородичин над мртвим Христом*, насликана на полеђини дечанске иконе Богородице Пелагонитисе (трећа четвртине XIV века), потом икона Богородице Одигитрије из Леснова (пета или седма деценија XIV века), Синајски триптих (средина или друга половина XIV века), али и неколико примера из ризнице Хиландара - двострана литијска икона Богородице Аврамитисе са Христом и пророка Илије (око средине XIV века), и представа *Распећа* на полеђини иконе Богородице Косинице са Христом (око седме деценије XIV века).³⁵ Иконе су датоване у исти период као и *НБС 648*, те могу указивати на претпоставку да је сликар који је радио минијатуру био упознат са својеврсним “трендом” који се појавио у осликовању икона у доба Царства.

Минијатура светог Јована Богослова из *НБС 648* не дели довољно сродности ни са једним спомеником (монументалног или минијатурног сликарства) да би се са сигурношћу закључило да је истих руку дело, те за сада ипак нема правих паралела у српској средини.

Како смо већ указали, по својој организацији композиције, архитектонској кулиси и црвеном раму она одговара уметности насталој према принципима византијског палеолошког сликарства, доминантног стила у доба српског царства. Будући да се ипак једина сачувана минијатура рукописа *НБС 648* разликује од сачуваних савремених споменика минијатурног сликарства, могуће је да је уметник који ју је начинио инспирацију нашао у живопису међу многобројним задужбинама подизаним у време највећег политичког, територијалног, економског, а самим тим културног, духовног и уметничког просперитета српске државе.

Са друге стране, могуће је да је предложак према коме је рађено четворојеванђеље *НБС 648* био украшен једноставнијом илуминацијом, попут оне која краси наш рукопис, али да су ктитори/поручиоци имали жељу да кодекс додатно украсе целостраничним минијатурама. Поред

³⁴ О иконама са зеленом позадином у Византији и другим православним земљама више код М. Живковић, *Триптих из манастира Свете Катарине на Синају – непознато дело старог српског иконописа*, ЗРВИ 58 (2021) 158–159 (са старијом литературом).

³⁵ С. Петковић, *Иконе манастира Хиландара*, Манастир Хиландар 1997, 31; *Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији. Идентитет, значај, угроженост*, ур. М. Марковић, Д. Војводић, Београд (2017), 390 (С. Смолчић Макуљевић са библиографијом; Б. Миљковић, *Хиландарска икона српског цара Стефана*, ЗРВИ 43 (2006) 319–348; Живковић, *Триптих из Манастира Свете Катарине на Синају*, 149–181 (са старијом литературом).

тога, употреба злата на минијатури указује на могућност да су поручиоци овог рукописа били из редова имућнијих друштвених слојева, могуће неко од локалне властеле.

Уколико се узме у обзир претпоставка да је рукопис *НБС 648* настао у делу српске земље освојеном током прве половине XIV века, на територији где је дошло до смене богослужбеног језика и потребе за јеванђељем писаним српском редакцијом, јавља се мисао да је он настао у некој радионици на територији данашње Северне Македоније. У прилог тој претпоставци говори и чињеница да су два млађа рукописа (Четворојеванђеље попа Никодима и Ђуришко четворојеванђеље), на чије сличности с *НБС 648*, нарочито по садржају кодекса, смо скренули пажњу, пронађена управо у том региону. Међутим, за потврду овакве претпоставке, или пак ближег одређивања скрипторијума и писара, неопходне су додатне вишестране анализе.

Danica Komnenović

(Faculty of Philosophy, University of Belgrade)

A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE MINIATURE OF THE
TETRAEVANGELION NO. 648, NATIONAL LIBRARY OF SERBIA

The *Tetraevangelion No. 648* from National Library of Serbia is a manuscript written on parchment, created probably around 1350s. It was written in the Serbian redaction of Old Church Slavonic Cyrillic script. It contains four gospels, with prefaces taken from the commentary of Theophylact, daily readings and a menologium.

Within the *Tetraevangelion No. 648*, several painted decorations have been preserved, among which is the only, to this day, preserved miniature on folio 170^v, with the portrait of Saint John the Evangelist, that attracts special attention. It is assumed that within the codex there were also portraits of Saints Matthew, Mark and Luke, in front of their gospels, as evidenced by traces of torn folios (at the beginning of the book and in front of folios 76 and 117).

Saint John the Evangelist is depicted in a sitting position, while writing his Gospel. He sits on a richly decorated seat, his feet resting on the suppedaneum, and in front of him is a pedestal with writing utensils. Remains of gilding are visible on the mentioned furniture. The saint was dressed in a blue chiton, and the himation was decorated with gold, as was the halo around his head.

In the background of the composition, two dark red buildings with blue roofs can be seen, covered with velum. The remaining parts of the background the artist coloured with a complementary green color, while framing the miniature with a simple red frame.

The miniature of the *Tetraevangelion No. 648* by its organization of the composition, in its entirety and in details, iconography, as well as the red frame that surrounds it, corresponds to the traditions of the art of the Palaiologian dynasty, the dominant stylistic style in art at the time of the Serbian Empire. However, the coloristic style of this miniature deviates from the contemporary artistic trends of illuminated manuscripts, so we found specific parallels, first in the color, and then in the organization of the composition, in two other Serbian manuscripts dated in the first half of the 15th century - *Tetraevangelion of Pope Nicodemus (NBKM 41)* and *Tetraevangelion of Đuriš (NBS 7)*, that also contain the same text as our manuscript.

On the other hand, the specificity of the miniature of the *NBS 648* certainly represents a striking green background that is more present on Serbian medieval icons than illuminated manuscripts, making it possible that the artist who decorated this manuscript was familiar with this kind of a „trend“ in painting icons.

In the end, we have to bare in mind that we cannot analyze illuminated manuscript and its miniature separately from monumental painting. Among contemporary monuments, the most similarities are acknowledged with the painting in the Church of the Holy Virgin in Mateič and the Church of the Virgin in Modrište, which will be the subject of our research in the future paper.